

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ПРАВОВОГО ДОСВІДУ ІНШИХ КРАЇН ЩОДО ПРИВАТНОПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МАЙНОВИХ ОЧІКУВАНЬ В УКРАЇНІ

IMPLEMENTATION OF THE LEGAL EXPERIENCE OF OTHER COUNTRIES REGARDING PRIVATE LAW REGULATION OF PROPERTY EXPECTATIONS IN UKRAINE

Луценко Д.С., к.ю.н.,
керуючий партнер

Адвокатське об'єднання «Novels»

У статті досліджується проблематика впровадження міжнародного правового досвіду у сфері приватноправового регулювання майнових очікувань в Україні. Концепція майнових очікувань розглядається як фундаментальний інструмент захисту прав громадян та створення сприятливого інвестиційного клімату. Проаналізовано нормативно-правове регулювання цього інституту в розвинених правових системах, зокрема в Європейському Союзі та США, де захист майнових очікувань ґрунтується на принципах добросовісності, пропорційності та легітимних очікувань.

Досліджено специфіку європейської моделі регулювання, що базується на положеннях Статті 1 Протоколу №1 до Європейської конвенції з прав людини та прецедентному праві Європейського суду з прав людини. Розглянуто американську систему захисту майнових очікувань, що реалізується через конституційний принцип належної правової процедури (due process) та розвинену судову практику.

На основі компаративного аналізу виявлено необхідність удосконалення української правової доктрини шляхом законодавчого закріплення поняття майнових очікувань та гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами. Особливу увагу приділено проблемам неузгодженості судової практики та відсутності ефективних механізмів захисту майнових прав. Запропоновано шляхи модернізації правового регулювання через внесення змін до Цивільного кодексу України, розробку компенсаційних механізмів та підвищення кваліфікації правників.

Обґрунтовано, що імплементація міжнародного досвіду сприятиме вдосконаленню системи захисту майнових прав, підвищенню інвестиційної привабливості України та її інтеграції до європейського правового простору. Визначено основні напрями реформування національного законодавства з урахуванням постконфліктного відновлення та захисту майнових прав в умовах післявоєнної відбудови країни.

Доктрина українського права потребує законодавчого визначення майнових очікувань, підвищення гармонізації з міжнародними стандартами та вирішення проблем суперечливості у судовій практиці для поліпшення захисту майнових прав. Модернізація національного законодавства можлива шляхом введення поняття майнових очікувань у Цивільному кодексі, розробки механізмів компенсації та підвищення кваліфікації юристів у використанні міжнародного досвіду.

Використання правового досвіду інших країн удосконалюватиме чіткість та ефективність регулювання майнових відносин в Україні, сприяючи економічному зростанню та інтеграції у європейський правовий простір.

Ключові слова: імплементація, майнові очікування, законні очікування, інтеграція до європейського правового простору, приватне право, правова визначеність, цивільне законодавство, судова практика, правовий захист, нормативно-правове регулювання, гармонізація законодавства, компенсаційні механізми, правова реформа, захист прав інвесторів.

The article examines the implementation of international legal experience in the field of private law regulation of property expectations in Ukraine. The concept of property expectations is analyzed as a fundamental instrument for protecting citizens' rights and creating a favorable investment climate. The research investigates the regulatory framework of this institution in developed legal systems, particularly in the European Union and the United States, where the protection of property expectations is based on the principles of good faith, proportionality, and legitimate expectations.

The study explores the specifics of the European regulatory model, which is founded on Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights and the case law of the European Court of Human Rights. The American system of property expectations protection, implemented through the constitutional principle of due process and developed judicial practice, is thoroughly examined.

Based on comparative analysis, the research identifies the need to improve Ukrainian legal doctrine through legislative consolidation of the concept of property expectations and harmonization of national legislation with international standards. Special attention is paid to the problems of inconsistent judicial practice and the lack of effective mechanisms for protecting property rights. The article proposes ways to modernize legal regulation through amendments to the Civil Code of Ukraine, development of compensation mechanisms, and enhancement of legal practitioners' qualifications.

The research substantiates that the implementation of international experience will contribute to improving the system of property rights protection, increasing Ukraine's investment attractiveness, and facilitating its integration into the European legal space.

The study defines key directions for reforming national legislation, taking into account post-conflict recovery and protection of property rights in the context of post-war reconstruction of the country. In Ukraine, the lack of a clear legislative definition of property expectations, insufficient harmonization with international standards and contradictory case law complicate the effective protection of property rights. It is proposed to improve national legislation by enshrining the concept of property expectations in the Civil Code, developing compensation mechanisms, and training lawyers in the use of international experience.

The implementation of the legal experience of other countries will increase legal certainty and the effectiveness of the regulation of property relations in Ukraine, contributing to economic development and integration into the European legal space.

Key words: implementation (legal implementation), property expectations, legitimate expectations, European legal space integration, private law, legal certainty, civil legislation, judicial practice, legal protection, regulatory framework, legislative harmonization, compensation mechanisms, legal reform, investor rights protection.

Майнове очікування – це передбачення можливого одержання певних майнових благ або прав у майбутньому, побудоване на існуючих законодавчих або юридично значущих засадах. Воно має кілька ключових рис: насамперед, майнове очікування не є реальним правом на момент виникнення, а лише потенційною можливістю отримання майнового блага в майбутньому. Друге, це очікування ґрунтується на правовій основі, такий як договір, закон

або судове рішення. І, зрештою, реалізація майнового очікування може залежати від виникнення певних подій або виконання певних умов у майбутньому.

Майнове очікування виникає, коли особа сподівається отримати певне майно або майнові права внаслідок виконання певних умов або настання певних обставин, які передбачені угодою, законом або іншим правовим документом.

Угодах є однією з ключових форм цивільно-правових відносин, які виникають між сторонами на підставі укладених документів. Вони мають важливе значення у контролі за майновими та особистими немайновими відносинами між учасниками цивільного права.

Договори встановлюють обов'язки та права сторін, чітко визначаючи, які дії повинні бути виконані для досягнення спільної мети. Вони дають можливість людям ефективно управляти своїми майновими інтересами, включаючи передачу майна, надання послуг, здійснення робіт і отримання прибутку. Договірні відносини забезпечують правову визначеність та стабільність спілкування між правовими суб'єктами, знижуючи ризики та запобігаючи конфліктам. Вони можуть бути адаптовані під конкретні потреби та умови сторін, що робить їх гнучкими для регулювання правових відносин. У випадку порушення зобов'язань за договором сторони мають право звертатися до суду або арбітражу для захисту своїх прав та відновлення порушеного становища. Крім того, договірні відносини сприяють економічному розвитку, оскільки вони є основою для здійснення комерційних угод, інвестицій, обміну товарами та послугами.

Договірні відносини відіграють важливу роль у цивільному праві, забезпечуючи ефективне врегулювання правових відносин між сторонами та сприяючи правовій стабільності та економічному розвитку.

По-перше, договірні відносини регулюють умови продажу товарів і послуг, надання кредитів, оренду майна, купівлю-продаж нерухомості тощо.

Це дозволяє підприємствам робити планування своєї діяльності і зменшувати ризики, пов'язані з веденням бізнесу. Договори відіграють ключову роль у процесах інвестування, встановлюючи права та обов'язки інвесторів і отримувачів інвестицій. Це включає укладення інвестиційних угод, акціонерних угод, договорів про спільну діяльність і т.д. Завдяки цьому інвестори можуть бути впевнені в юридичній захищеності своїх інвестицій, що сприяє привертанню капіталу в економіку.

Крім цього, угоди встановлюють правила та умови для обміну товарів та послуг між учасниками ринку, сприяючи стабільності та передбачуваності економічних відносин. Це дозволяє учасникам ринку планувати виробництво та збут своєї продукції. Банківські та фінансові установи використовують угоди для надання кредитів, відкриття рахунків, емісії цінних паперів та інших фінансових послуг, забезпечуючи стабільність фінансової системи та уможливаючи доступ до фінансових ресурсів для бізнесу та споживачів.

Чинним Цивільним кодексом України встановлюється, що майном є «окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки» (ст. 190) [1]. Однак при цьому відсутнім є нормативне закріплення категорії «майнові права», попри їх загальну вживаність у національній системі законодавства.

Відсутність чітко визначеного розуміння поняття «майнове право» призводить до різноманітних підходів у визначенні сутності цієї системи. Наприклад, в ході вирішення публічно-правових та приватно-правових суперечок було встановлено, що до системи майнових прав слід включити так зване «право очікування». Це поняття було вперше використане в українській доктрині права у постанові Верховного Суду України від 30.01.2013 р. № 6-168цс для заповнення юридичної «прогалини», що була виникла через недоліки у чинному законодавстві і призвела до створення складних та ризикових умов для здійснення права особи на участь у будівництві [2]. На практиці необхідним є визначення критеріїв відмежування права очікування та права іпотеки як складових елементів системи майнових прав у сфері інвестування.

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про інвестиційну діяльність», інвестор має правомочності володіння, користу-

вання і розпорядження об'єктами та результатами інвестицій [3]. Однак результатом інвестицій не завжди є нерухомість або майнові права. Виникає питання, можливо, що право на вимогу щодо реалізації майнового інтересу у майбутньому може бути розглянуте як об'єкт власності, що визначає суть інвестиційного процесу? У рішенні Верховного Суду України від 30.01.2013 р. № 6-168цс зазначено, що «майнові права на нерухомість, яка є об'єктом будівництва (інвестування), не розглядаються як право власності, оскільки об'єкт будівництва (інвестування) не існує на момент встановлення іпотеки, тому право власності на нього не може існувати». Права, які можуть бути вимогами за інвестиційним договором, відрізняються від прав власності як абсолютного права тим, що вони походять від зобов'язальних відносин. Право власності є одним з видів речових прав і виникає лише на підставі визначення правомочної сторони, без будь-яких обмежень стосовно осіб, які підлягають утриманню від дій, що можуть завдати шкоди майну, майновим правам або інтересам особи. Тому право іпотеки не можна розглядати як будь-яке речове право, зокрема, як право власності, але воно входить в систему зобов'язань. Це означає, що його важко віднести до категорії майнових прав.

У регулюванні майнових правовідносин важливим фактором є дотримання принципу «*numerus clausus*» речового права, що передбачає повноту переліку речових прав та неможливість їх розширення шляхом судового рішення або умовами договору. Незважаючи на цей принцип, судова практика іноді ігнорує його, вводячи нові речові права, які не визначені діючим законодавством України. Проте через прецедентні рішення Верховного Суду ці нові права стають обов'язковими для застосування.

Отже, до системи майнових прав, окрім законодавчо закріплених, судом було віднесено право очікування, що має посісти рівнозначне місце поруч із правами володіння, користування та розпорядження майном. Цей підхід фактично вимагає перегляду системи об'єктів цивільних прав, визначених у ст. 178 Цивільного кодексу України, а також встановлення критеріїв оборотоздатності для нього [4]. Однак, ефективність застосування права очікування залежить від ефективних механізмів його захисту, як у цивільних, господарських, так і адміністративних судових процесах. Проте адміністративне законодавство не містить відповідних положень для врегулювання конфліктів, пов'язаних з правами публічного майна України, що ускладнює захист цих прав у післявоєнний період відновлення майнових втрат, спричинених збройною агресією Російської Федерації.

Закони кожної країни визначають правові основи та нормативне регулювання щодо майнових очікувань. Але загальні принципи та стандарти, які визначають їх правовий статус, можуть мати схожість.

У багатьох юрисдикціях право майнових очікувань може бути визначене у цивільному кодексі чи інших спеціальних законодавчих актах, що регулюють відносини у сфері цивільного права. Ці норми зазвичай встановлюють статус прав майнових очікувань, умови їх виникнення, передачі та захисту.

У багатьох юрисдикціях право майнових очікувань може бути визначене у цивільному кодексі чи інших спеціальних законодавчих актах, що регулюють відносини у сфері цивільного права. Ці норми зазвичай встановлюють статус прав майнових очікувань, умови їх виникнення, передачі та захисту.

Крім того, судова практика може відігравати важливу роль у визначенні правових засад, що стосуються майнових очікувань. Рішення суду можуть уточнювати або розширювати сферу прав та обов'язків, що пов'язані з майновими очікуваннями, а також встановлювати процедури їх захисту в конкретних ситуаціях.

Міжнародні угоди та конвенції можуть впливати на юридичне регулювання майнових очікувань, особ-

ливо в рамках міжнародних відносин та транскордонних інвестицій.

Таким чином, юридичні основи та регулювання власності можуть включати законодавчі документи, судову практику та міжнародні угоди, які встановлюють правовий статус, захист та умови власності відповідно до відповідних юрисдикцій. Регулювання власності визначається законодавством кожної окремої країни.

Угоди між сторонами, що визначають їхні права та обов'язки відносно конкретних матеріальних або послугових об'єктів, відображають суть договірних відносин, які є об'єктом майнових очікувань. Ці договори можуть бути різноманітними, включаючи угоди про купівлю-продаж, оренду, позики тощо. Кожна така угода породжує очікування відносно майнових переваг, таких як передача власності, право користування та інші матеріальні вигоди.

Наприклад, укладена угода купівлі-продажу нерухомості створює очікування щодо передачі власності цієї нерухомості. Також, угода про оренду формує очікування щодо права користування майном на певний термін. А угода про позику коштів породжує очікування повернення позичених грошей.

Ці приклади демонструють, як договірні відносини в цивільному праві можуть становити основу для майнових очікувань між сторонами. Такий підхід робить договірні відносини важливим об'єктом дослідження в контексті майнових правовідносин.

Українське цивільне законодавство враховує важливість правових аспектів щодо майнових очікувань у контрактних відносинах. Цивільний кодекс України встановлює правові рамки для укладання, виконання та припинення угод, включаючи статтю 632, яка регулює права та обов'язки сторін у контрактних відносинах. Згідно з законодавством, сторонам надається можливість укладати угоду на визначених умовах та зобов'язання дотримуватися прийнятих умов [5].

Українська судова практика відіграє ключову роль у захисті інтересів сторін у договірних відносинах, зокрема, Вищий господарський суд України систематично розглядає конфлікти між підприємницькими партнерами, пов'язані з виконанням умов укладених угод.

У рішеннях суду можна знайти приклади того, як вирішуються ситуації. Наприклад, у випадку, коли одна з компаній не виконує умови поставки товару угоди, Вищий господарський суд може встановити порядок виконання угоди, вимагати компенсацію шкоди, а також застосувати штрафні санкції або інші заходи згідно з законом. Під час розгляду таких справ можливі проведення слухань, представлення доказів від обох сторін, вивчення законодавства та аналіз попередніх судових рішень. Завершальним етапом процесу є ухвалення судом рішення, що визначає права та обов'язки сторін відповідно до закону та принципів справедливості.

Ці приклади ілюструють вагомість судової практики у гарантуванні ефективного захисту майнових інтересів сторін у контрактних відносинах та установленні правової стабільності в бізнес-середовищі.

Отже, законодавство, включаючи Цивільний кодекс України, встановлює юридичні межі для майнових угодних узгоджень, а судова практика гарантує їх захист і вирішення випадків конфліктів між сторонами.

Умови виконання договірних зобов'язань – необхідний елемент будь-якого договору, які визначаються за згодою між сторонами і охоплюють різні аспекти, такі як обов'язки сторін, терміни виконання, ціни, якість товарів чи послуг, а також інші умови, що визначають права та обов'язки кожної сторони.

Наприклад, у угоді про купівлю-продаж нерухомості може бути встановлено строк передачі власності, який може бути пов'язаний із сплатою повної вартості об'єкту чи іншими умовами. Також може бути визначений спосіб

оплати, що може бути як одноразовим платежем, так і розстроченим платежем.

Ці умови мають вагому значимість, оскільки вони встановлюють права та обов'язки сторін, а також забезпечують прозорість і стабільність при виконанні угоди. Порушення таких умов може мати негативні наслідки для сторін, включаючи втрату прибутку, збитки та можливі правові санкції [6, с. 255].

Порушення контракту може сильно вплинути на сторони та їхні фінансові інтереси. Наприклад, невчасна поставка товарів може призвести до збитків через відсутність продукції або затримки у продажах готової продукції. Погана якість наданих послуг може привести до втрати репутації компанії та втрати клієнтів. Невиконання оплати в узгоджений строк може викликати фінансові проблеми для кредитора та призвести до порушення інших зобов'язань.

Слід враховувати, що можливі наслідки також охоплюють витрати на відшкодування шкоди, наприклад, на відновлення майна чи компенсацію витрат на пошук альтернативних рішень. Іноді для вирішення ситуації та встановлення відповідальності за порушення угоди може знадобитися звернення до суду.

Для забезпечення стабільності та ефективності у веденні бізнесу і захисту майнових інтересів сторін необхідно уникати порушень угод та дотримуватися їх умов.

У правовій системі Європейського Союзу концепція правомірних очікувань пов'язана з принципом законних очікувань і відіграє важливу роль у захисті суб'єктивних прав, які ще не перетворилися на конкретні матеріальні права, але мають потенціал для цього. Це охоплює широкий спектр відносин, включаючи інвестиції, державні субсидії, майнові права та дії органів влади.

Перестановка закріплення законністю очікувань у праві ЄС є обов'язком державних органів захищати раніше встановлені права чи обіцянки, що формують законні очікування. Цей принцип застосовується для захисту інвестицій, компенсації шкоди від незаконних дій держави та забезпечення стабільності правового регулювання.

Право очікування захищене кількома основними нормативними документами:

Європейська конвенція з прав людини (ЄКПЛ): Стаття 1 Протоколу № 1 гарантує право на мирне володіння майном, включаючи захист майнових очікувань [7].

Хартія основоположних прав Європейського Союзу [8]: Стаття 17 передбачає право на власність і компенсацію у разі вилучення майна.

Директиви ЄС: Директиви, що регулюють економічні аспекти, субсидії та компенсації.

Рішення ЄСПЛ та СЄС слугують важливими прецедентами для тлумачення та захисту права очікування.

Право очікування використовується для захисту інвесторів, які базують свої дії на прогнозованості правового середовища.

У випадках експропріації чи змін у законодавстві право очікування гарантує справедливую компенсацію постраждалим сторонам. Очікування отримання субсидій або пільг також захищене в рамках принципу законних очікувань.

Право очікування є важливим елементом правової системи ЄС, що забезпечує баланс між інтересами суб'єктів і держави. Його захист базується на принципах законності, пропорційності та правової визначеності. Розвиток судової практики та вдосконалення нормативного регулювання сприятимуть подальшому зміцненню цього інституту в рамках правової системи ЄС.

Право очікування у США пов'язане з принципом справедливості, захистом законних інтересів громадян та забезпеченням правової визначеності. Основою цього права є Конституція США, зокрема П'ята поправка та Чотирнадцята поправка, які гарантують право на належну пра-

вову процедуру. Це право відіграє важливу роль у різних сферах: захист інвестицій, забезпечення майнових прав, регулювання діяльності державних органів тощо [9, с. 97].

Право очікування у США визначається як законні сподівання особи на отримання чи збереження певних прав, привілеїв або пільг, якщо ці очікування базуються на: чинному законодавстві; укладених договорах; обіцянках або діях державних органів.

Конституційні основи права очікування:

1. П'ята поправка до Конституції США: Захищає право на власність та гарантує, що ніхто не може бути позбавлений свого майна без належної правової процедури.

2. Чотирнадцята поправка: Забезпечує рівний захист законних інтересів громадян від втручання з боку штатів.

Право очікування вважається частиною більш широкого принципу належної правової процедури, що гарантує передбачуваність дій органів влади та стабільність правовідносин.

Право очікування відіграє важливу роль у захисті майнових прав громадян у разі вилучення майна для суспільних потреб. Згідно із принципами належної процедури, такі вилучення мають супроводжуватися: справедливою компенсацією; дотриманням процедури оскарження [10, с. 204].

Особи, які отримують державні пільги чи субсидії, мають право на попередження про зміну умов отримання таких виплат або їх припинення.

У корпоративному праві право очікування застосовується до захисту інтересів інвесторів, зокрема в разі різних змін законодавства або умов регулювання, які можуть вплинути на дохідність інвестицій.

Перспективи розвитку права очікування:

1. Розробка єдиних стандартів для оцінки права очікування сприятиме більш прогнозованому правозастосуванню;

2. Законодавче закріплення права очікування в конкретних сферах, таких як соціальні пільги чи інвестиції, сприятиме кращому захисту інтересів громадян.

У сучасних умовах цифровізації виникають нові аспекти права очікування, зокрема у сфері персональних даних і електронних угод, які потребують відповідного регулювання.

Право очікування у США є важливим інструментом захисту законних інтересів громадян та забезпечення правової стабільності. Воно базується на принципах справедливості, належної правової процедури та правової визначеності. Проте його ефективна реалізація вимагає подальшого розвитку судової практики та законодавчого регулювання, що дозволить краще враховувати інтереси як громадян, так і держави.

Таким чином, на підставі аналізу правового досвіду інших країн щодо приватноправового регулювання майнових очікувань, можемо визначити порядок імплементації даного міжнародного досвіду в Україні:

– вивчення нормативно-правових актів і судової практики інших країн;

– оцінка релевантності міжнародних стандартів для української правової системи;

– внесення змін до Цивільного кодексу України, зокрема закріплення поняття «майнові очікування»;

– розробка підзаконних актів для регулювання компенсаційних механізмів.

Основними проблемами та викликами імплементації є:

– правова невизначеність: відсутність чіткого визначення майнових очікувань у національному законодавстві;

– суперечливість правозастосування: різні підходи судів до вирішення спорів щодо майнових очікувань;

– інституційна слабкість: недостатня готовність правової системи до адаптації міжнародного досвіду;

– ресурсні обмеження: брак фінансових і кадрових ресурсів для реалізації масштабних реформ.

Отже, можемо зазначити, що імплементація правового досвіду інших країн щодо регулювання майнових очікувань є важливим етапом розвитку приватного права в Україні. Для ефективного впровадження необхідно враховувати міжнародні стандарти, адаптувати їх до національних умов та створити механізми практичного застосування. Це дозволить підвищити рівень захисту прав громадян і бізнесу, забезпечити правову визначеність і стимулювати економічний розвиток країни.

Висновок. Імплементація правового досвіду інших країн щодо приватноправового регулювання майнових очікувань в Україні є ключовим напрямком модернізації правової системи в умовах євроінтеграційних процесів. Досвід Європейського Союзу, США та інших провідних країн світу демонструє, що ефективне регулювання майнових очікувань забезпечує правову визначеність, стабільність у майнових відносинах і стимулює економічний розвиток.

Україна має враховувати міжнародні стандарти, такі як принципи добросовісності, пропорційності та законних очікувань, закріплені в європейському праві та рішеннях ЄСПЛ. Адаптація цих принципів до національного законодавства потребує внесення змін до Цивільного кодексу України, розробки компенсаційних механізмів та уніфікації судової практики.

Ефективна імплементація також передбачає навчання суддів, адвокатів та інших правників сучасним підходам до захисту майнових очікувань. Залучення міжнародного досвіду дозволить створити прозору, передбачувану правову систему, яка відповідає потребам громадян і бізнесу, зміцнює довіру до правосуддя та сприяє інтеграції України до європейського правового простору.

Таким чином, комплексний підхід до імплементації правового досвіду інших країн стане важливим етапом у формуванні ефективного механізму захисту майнових прав і законних інтересів у приватноправових відносинах України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Завальна Ж.В. Використання логіко-лінгвістичного методу щодо визначення сутності поняття «зобов'язання». Публічне право. 2016. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2016_1_37.
2. Постанова Верховного Суду України від 30.01.2013 р. № 6-168цс12. Закон і бізнес. URL: https://zib.com.ua/ua/15297-postanova_verhovnogo_sudu_ukraini_vid_30012013_6-168cs12.html.
3. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#>.
4. Цивільний кодекс України Кодекс України; Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#>.
5. Харитонов, Є.О. Цивільне право України: підручник. 3-е вид., перероб. і допов. К.: Істина, 2013. 806 с.
6. Договір як універсальна форма правового регулювання: монографія / за заг. ред. проф. В.А. Васильєвої. Івано-Франківськ, 2016. 399 с.
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#.
8. Хартія основоположних прав Європейського Союзу. Європейське право. 2013. № 1-2. С. 304-318.
9. Гутів Б. І. П'ята поправка до Конституції США – як одна з основоположних норм захисту прав людини і громадянина. *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Право / голов. ред. Ю. М. Бисага. Ужгород, 2023. Вип. 76. С. 97-102.*
10. Луценко Д.С. Очікування від договорних відносин як вид майнового очікування в цивільному праві. Міжнародний науковий журнал. 2024. № 5 (75), С. 203-210.